

I. TEISINĖS VALSTYBĖS IDĖJA IR JOS RAIDA

TEISINĖS VALSTYBĖS TRIKDPĖIAI: CIVILIZACINĖS NEGALIOS LIETUVOJE KONTŪRAI

Prof. habil. dr. Romualdas Grigas

Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, Socialinės organizacijos skyrius,
Saltoniškių g. 56, Vilnius
Telefonas 75 26 31
Faksas 75 18 98

Pateikta 2000 m. rugsėjo 21 d.

Parengta spausdinti 2001 m. sausio 22 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedros vedėjas doc. dr. A. Vaišvila ir šios katedros doc. dr. V. Šlapkauskas

S a n t r a u k a

Straipsnyje aptariamas bendras socialinės kaitos fonas, jo pasireiškimo Lietuvoje specifškumas, siejant jį su teisinės valstybės formavimosi ir ásitvirtinimo sąlygomis, taip pat su lietuviø tautos socioetnogeneze. Daugiausia dėmesio skiriama vadinamosios civilizacinės negalios, pasireiškiančios Lietuvoje, þenklaus bei kontūrams. Jie pateikiami susistemintu, bet lakoniškai suformuluotu pavidalu. Autoriaus jie traktuojami kaip pagrindiniai, esminiai trikdþiai kelyje á teisinės valstybės modelio ásitvirtinimą.

Straipsnis atspindi makrosociologinę lietuviðkosios realybės socialinės diagnostikos poziciją.

Raktapodþiai: socioetnogenezė, valstybės socialinė politinė organizacija, socialinės realybės diagnozavimas, trikdþiai, socialinė determinacija, civilizacinė negalia, civilizacinės negalios þenklaus (kontūrai)

Bendrosios sąlygos

Nėra (ir negali būti) nė vieno nūdienos demokratinio pasaulio visuomenės arba valstybės tvarkymosi modelio, kuris neturėtø to ar kito pobūdþio esminiø trūkumø arba kuris ilgai nedevalvuotøsi, nebūtø nuvertinamas istorinio vyksmo. Taip kalbėdamas galvoju apie šiandien laisvojo pasaulio sukurtus ir civilizaciná pripaþinimą ágijusius modelius: laisvos arba kad ir reguliuojamos rinkos; atviros, pilietinės visuomenės ir visuotinės gerovės valstybės; trijų valdþiø átakos pasidalijimo, tarp jų ir teisinės valstybės modelá. Viskas, kas yra socialu, randasi vykstant spartėjančiam kitimui, nuolatiniam kokybiniam virsmui. Prie viso ðito ryškiai prisideda ir kiekvienos šalies sąlygos, jų veikiamų transformacijø pobūdis.

Socialinė istorija nuolat sprūsta iš þmoniø organizuotø pastangø, iš bandymø suteikti jai pastovesnà, þmoniø interesus ir sumanymus labiau atitinkantį kryptingumą.

Ir tai visai natūralu. Kad ir dėl tos priepasties, jog spartėjanėiai kintanėiø socialiniø struktūrø bei reiðkiniø paþinimo vėlavimas vis raiðkiau ima reikðtis. O ir pats þinojimas irgi ima labiau fragmentuotis (ir nebepretenduoti, kaip anksėiau, á visumos atskleidimà). Taip pat gerai þinome, kad mechaniðkas kitø patirties, sukauptos kitoje kultūroje, kitoje socialinėje erdvėje ir laike, atkartojimas (kuris, deja, dar daþnai Lietuvoje praktikuojamas) tik dar labiau supainioja su tuo ar kitu tvarkymosi modeliø susijusias ir spræstinas problemas. Ėia sunkiai gelbsti ir mokslø sandraugos, jø integralesnio sàveikavimo akcentavimas, ypaè tais atvejais, kai nekreipiama pakankamai dėmesio á susiformavusà, istorijos nulemtà tautos mentalitetà. Tautos mentalitetas iðreiðkia jos nariø jausesnos, mąstymo ir elgsenos visumà, būdingà tam tikram laikotarpiui. Toji visuma, kuri yra susiformavusi kaip istorinio palikimo ir dabarties pasaulio poveikio rezultatas, lemia tautos kultūrinės, ekonominės bei politinės galias. Ið ðio teiginio iðplaukia viena labai svarbi iðvada: be aiðkaus, moksliai pagrąsto ir susisteminto tautos mentaliteto þinavimo (jo paþinimo) ekonominiai, politiniai, teisiniai bei kitokio pobūdþio valstybinio masto sprendimai tampa nevisaverčiai, iðreiðkiantys dar ir tam tikras civilizacinės tuðtumos apraiðkas, jos kontūrus.

Galima daryti ir kità fundamentalià iðvadà: teisinæ valstybæ, jos susiformavimà ir ásitvirtinimà reikėtø sieti ne vien su globalaus (visuotinio civilizacinio) pobūdþio vyksmu, bet ir su konkreėios tautos ir jos valstybės civilizaciniu kultūrinu pajėgumu, su tautos socialinėje bei valstybės politinėje organizacijoje slypinėiomis galiomis; su tuo veiksmà lemianėiu, antra vertus, su tais paėiais veiksmais formuojamu bendruoju fonu, kurà postmodernumo teorijoje priimta vadinti *habitat* [1].

Koks tasai kultūrinis potencialas, koks to *habitat* pajėgumas, tarkime, konkreėiai mąstant apie lietuviø tautà ir jos atkurtà valstybæ? Kaip, kokiais popymiais tos kokybinės savybės gali būti nusakytos? Kaip jos turi įtakos teisingumo sampratai ir teisės pasireiðkimui? Visa tai yra nepaprastai svarbu ir aktualu. Aktualu ir teorine, ir praktine prasme, kad ir dėl tos akivaizdþios priepasties, jog valstybinio tvarkymosi praktika (valstybės socialinė politinė organizacija, jos būvis) nuolat, vos ne kiekviename þingsnyje rodo savo kaprizus, neretai á niekus paversdama net ir doriausias, idealiausias jos subjektø intencijas bei pastangas. Þinoma, taip atsitinka dar ir dėl to, kad mes negalime pasigirti nei labiau iðplėtota socialinio monitoringo (realybės stebėjimo, jos analizavimo) kultūra, nei refleksyviàja (atgalinà ryðà, veiksmo sukeliama aidà gaudanėia) mąstysena. Ir ėia pat dera pasakyti, kad grynai gyvenimiðkos analitinės filosofinės bei socialinės mąstysenos stokojama praktiðkosios teisės baruose, būtent tuose baruose, nuo kuriø labai priklauso ir visuomenės teisinė sàmonė, ir teisingumo ásikūnijimas, ir valstybės institucijø teisinis „raðtingumas“, ir pagaliau paėios teisinės valstybės tapšmas.

Ið praktikos þinome: paliktos neámintos paslaptys (neatskleista realybė ir jà lemiantys veiksniai) ir dėl to neámavimo kilusios problemos ne aritmetine, bet geometrine progresija didina socialinæ aritmijà, socialinės dezorganizacijos slinktà, kartu ir valstybės tvarkymosi, jos socialinei politinei organizacijai būdingà anomijà: benormijà, beteisijà, chaotijà ir pan.

Sociologijos pozicija

Pirmasis atkurtos Lietuvos nepriklausomybės deðimtmetis, deja, netapo apvainikuotas tais laimėjimais ir tomis viltimis, kuriø taip buvo laukta, tikėtasi. Gal net atvirkðėiai: Lietuvoje vykstanti socialinė ir politinė drama labiau ne tik iðryðkino, bet ir átvirtino valstybingumo negalias. Tokia situacija verėia ieðkoti netrafaretinio ir toli graþu nepolitizuoto atsakymo. Jis turi būti grindþiamas fundamentalesne, teoriðkai pagrąsta istoriðkai susiklosėiusios (t.y. objektyvios) socialinės realybės analize. Ir, suprantama, tokios analizės novatoriðka teorine mintimi.

Sociologija (kuriai atstovauju) priklauso tai socialiniø mokslø atðakai, kuri savo dėmesà telkia á socialiniø reiðkiniø, dariniø bei struktūrø būklės (sutrikimø, disfunkcionalumo ir pan.) nusakymà; á bendrosios padėties diagnozavimà. Šiuo atveju svarbu pabrėpti ir kitkà. Sociologija, akumuliuojusi kitø gretutiniø mokslø (ekonomikos, kultūrologijos, etnografijos, politologijos, demografijos, teisės, socialinės psichologijos, istorijos ir kt.) þinias, bene labiausiai

yra priartėjusi ir prie tokiø supersudėtingø problemø (pinojimo sriėiø) nagrinėjimo, kaip tautos (o mūsø konkreėiu atveju lietuviø) socioetnogenezė, ėio proceso pasireiðkimo nūdienos pasaulyje ypatumai.

Trumpai paaiðkinsime, koká turiná, prasmæ *socioetnogenezės* sąvokai suteikiame.

Vartodami *etnogenezės* sąvokà, savo dėmesá labiau kreipiame á lietuviø tautos kaip kultūrinio prigimtinio autentiðkumu iðsiskirianėio sociumo reikalus, á jo evoliucionavimà; á jo kaip etnokultūrinio, etnopolitinio, etnopsichologinio bei kitokio pobūdpio tarptautiniø santykiø subjekto iðlikimà ir ásitvirtinimà civilizacijos bei istorijos erdvėse. Tuo tarpu áveddami sociogenezės sąvokà ir ją vartodami, mes apskritai ásivaizduojame bendrąjį civilizaciná, bendrąjį kultūriná sociumo vyksmà – socialiniø struktūrø, jø susipynimo ir jø funkcionalumo pokyčius neatsiðvelgiant į etnokultūros ypatybes ar tautinį substancionalumà. Nebeturėtø niekam kelti kokiø nors abejoniø, jog sociogenezės, iðreiðkianėios universaliojy, bendrųjį civilizacinio ar bendrųjį kultūrinio (supranacionalinio) reiðkinio bei struktūrø prasiverpimà tampa kur kas gajesnis ir labiau dominuojantis negu atskiros tautos autentiðka kultūra, jos struktūros. Manau, kad ėitas dominavimas toliau progresuos (pinoma, sulaukdamas ir civilizuotesnio, organizuotesnio tautos autentiðkumo pasiprieðinimo). Apibendrintai tariant, *sociologui pravartu skirti (suprantama, santykinai) socialinæ istorijà nuo etnoistorijos* jau vien dėl tos prieðasties, kad toks metodas yra preciziðkesnis, siūlo daugiau atradimø, praplėėia socialinio vyksmo, kintanėio socialiniø struktūrø panoramos supratimà.

Taigi þvelgiant ið makrosociologijos pozicijø, socioetnogenezės sąvoka lakoniðka jos aiðkinimo forma iðreiðkia modernojá, t.y. nūdiená, tautodaros procesà, kuriame organiðkai susipynæ universalieji (bendrieji civilizaciniai) ir unikalieji (tautos iðskirtinumà apibūdinantys) reiðkiniai, struktūros.

Man priimtina pasauliná garsà ágijusio JAV sociologo P. Bergerio nuomonė, jog sociologo su apklausos lapu rankose ávaizdis ar agentūrø, upsiimanėio, pavyzdžiui, vieðosios nuomonės ar rinkos tyrimais, veikla greičiau priskirtina parapsichologinei, o ne mokslo statusà atspindinėiai veiklai. Sociologiniam sąmoningumui (kuris turėtø būti neatskiriama valstybinio sąmoningumo dalis) turi būti „būdingas demaskavimo veiksnys“ [2, p. 41], būtent atskleidþiama tokia realybė, apie kurià iki tol nebuvo mąstyta; kritiðkai pervertinama tai, kas jau yra tapæ akivaizdþiu elementu, ypaè oficialiai pripapintu.

Sociologijai labiau nei kitiems gretutiniams mokslams būdingas kritinis þvilgsnis. Iðsamesnė, realistiðkesnė (ir, suprantama, mokliðkai pagrásta) sociumo ir jo atskirø struktūrø diagnozė sudaro patvaresnà, patikimesnà pagrindà projektuoti veiksmus (labiau priartinti juos prie susiklosėiusios realybės) bei programas: ekonomines, politines, kultūrinės, ūvietimo, mokslo ir kt. Sociologijai, siekianėiai lygiuotis á moderniuosius socialinius mokslus, skirta būti kritiðkai, neskrupulingai „preparuojanėiai“, anatomizuojanėiai socialinæ realybæ, upsiimanėiai savotiðku jos panatominiu skrodimu. Tai ir bus tas pasiaiðkinimo motyvas, kodėl ėioje itin lakoniðkoje apþvalgoje autoriaus dėmesys kreipiamas á lietuviø tautos ir jos valstybės socialinės politinės organizacijos kritinæ analizæ, bet ne á kokius nors labiau mokliðkai pagrástus siūlymus. Nėra būtinybės atskirai árodiñti, jog sociumo disfunkcionalumo taðkø laike ir erdvėje iðryðkinimas, jø pasireiðkimo sustruktūrintas nusakymas tarsi savaime orientuoja veiksmo dalyvius á vienokio ar kitokio pobūdpio siūlymø iðkėlimà, programø priėmimà ir jø realizavimà. O tai jau kitø mokslø, tarp jų ir teisės, updaviny, jø konstruktyvesnes apraiðkas sudaranti problema.

Lietuviðkosios realybės kultūrinis (civilizacinis) daugiasluoksniðkumas

Lietuviø tauta jau kuris laikas (iðtisas ėimtmetis!) gyvena tarsi seisminėje zonoje. Tautos socialinė organizacija, jos struktūros, jos valstybingumà átvirtinanėios institucijos nuolat keičiamos, griunamos banga po bangos ėjusio ir tebeinanėio socialinio sukrėtimø, prilygintinø „þemės drebėjimams“. Neásitvirtinusios naujos struktūros griunamos naujausio, o á naujausias visada kėsinasi ėeðėlinės – pusiau nusikalstamos ir nusikalstamumà platinanėios. Ir atkūrus nepriklausomybę lietuviø tauta, jos valstybė tebėra gana skirtingos prigimties keliø transformaciniø jėgø sandūroje, jø yra veikiama. Apibendrintai tas jėgas, arba

socialiniu kataklizmu alsuojanèià tikrovæ, galima bûtø apibrëžti tokiais kontûrais – tautos ir jos valstybës socialinæ organizacijà veikianèiais veiksniais:

- posovietinis palikimas; ásiðaknijæs, já atspindintis mentalitetas, persiduodantis ir naujosioms, jau posovietinëms struktûroms;
- lokalaus natûralumo bruopø stokojantis (o kai kur ir su sveiku protu prasilenkiantis voliuntaristinis) reformizmas; valdþios diktato sukeltas savireguliacijos (saviorganizuotumo) slopinimas;
- atviro demokratinio pasaulio alsavimas, jo sklaida ir diferencijuotas (ávairioms þmoniø grupëms gana skirtingas) jo poveikis;
- dël nusilpusiø lietuviø tautos kultûrinio galiø gana agresyviai pasireiðkiantis supermoderniosios civilizacijos grimasø (grësmiø, neigiamø ðeððliniø palydovø) verþimasis;
- spartëjantys pokyèiø tempai ir tarptautinë integracija, ypaè skatinanti supranacionaliø (virðtautiniø, anttautiniø) struktûrø ir jø dvasios sklaidà, galutinai nuvertinanti iðlikusà etnokultûrinà tautos autentiðkumà.

Maþa to, lietuviø tautos socialinëje organizacijoje taip pat nesunku ápvelgti skirtingø epochø: agrarinës, pramoninës, poindustrinës (arba informacinës) kultûrø maiðymàsi. Kitaip tariant, matome akivaizdø kultûrinà daugiasluoksniðkumà, kuris organiðkai susipynæs su minëtomis transformacinëmis jëgomis, kuria viena nuo kitos nutolusias, susvetimëjusias socialines struktûras ir jø konfiguracijas. Reikia tik apgailestauti, kad lietuviðkasis valstybinis provincializmas (gana artimas kosmopolitizmui), skleisdamas savo dvasià, tokios itin prieðtaringos kultûrinës situacijos neávertina (ir net nebando vertinti)¹. Toks priekaiðtas adresuotinas ir socialiniams mokslams, kurie iki ðiol demonstruoja tik fragmentinà (ne labai susistemintà) lietuviðkosios realybės paþinimà.

Taigi lietuviðkajai realybei gana bûdinga ávairiø vienas kitam prieðtaringø endogeniniø (vidiniø) ir egzogeniniø (iðoriðkai veikianèiø) veikniø raizgalynë, aiðkiausiai neigiamai veikianti ir apsunkinanti teisinës valstybës formavimosi procesà. Taèiau èia pabrëþiama trikdþiø problema, manau, taps dar aiðkesnë, ágis reljefiðkesnà vaizdà, jeigu mes savo kritinà analitinà dëmesà sutelksime į vienà kurià nors su tautos ir jos valstybës socialine politine organizacija susijusią kryptį.

Civilizacinës negalios supratimas ir jo prasmë

Visos suminëtos aplinkybës, apibendrintai jas ávertinus, nulëmë ir toliau lemia tà lietuviø tautos bûklæ, kurià pagrástai galima vadinti *civilizacine negalia*. Ðiuo atveju ðia sàvoka nusakome tas *tautos saviorganizavimosi kultûros (valstybinio tvarkymosi) bei socialinio laiko erdves, kurios úppildomos toli graþu ne konstruktyvia visø jos subjektø veikla ir sàveika, ne susitelkimu ir nuosekliu bei subordinuotu kylanèiø problemø sprendimu, bet to ar kito masto deviacija, ðeððliðkumu, nusikalstamumu, neiðmintingais (strategiðkai neapgalvotais) veiksmiais sukeliama papildoma sumaiðtimi, socialinës paþangos vëlavimu, socialine aritmija, anomija, socialiniu nuovargiu ir t.t.* Þodþiu, tais reiðkiniais, kurie priskirtini socialinëms deformacijoms, destrukcijoms ar patologiniams sutrikimams, t.y. *padidėjusiai chaoso sklaidai*. (Þvelgiant ið sisteminio mąstymo pozicijø, tam tikras chaotiðkumo, arba prastintai sakant – teisës normø aktais, nereguliuojamos saviteigos laipsnis sociume yra bûtinas. Bet ne apie tai èia dabar kalbësime.) Apskritai civilizacinë negalia² nusako tautos nesugebëjimà adekvaèiai reaguoti á civilizacijos, aplinkinio ir gana tolygiai evoliucionuojanèio pasaulio metamus iððûkius.

¹ Apie valstybinà provincializmà neupsimintume, jeigu jo sàmoningø ar nesàmoningø bruopø neápveltume valstybinës valdþios veiksmuose. Antai juose aiðkiausiai prasiverpia apeliavimas á atviro demokratinio pasaulio standartus, kuriø mechaniðkas, negrabus perkëlimas á lietuviðkà realybæ daugeliu atvejø prisideda komplikudamas bendrà padëtà.

² Kaip ir visos, taip ir ði þodinë–teorinë konstrukcija yra santykinë, priklausanti nuo mokslinës diskusijos dalyviø susitarimo.

Esu ásitikinæs, jog ji gana vykusiai, koncentruotai gali padëti apibrëpti (suprantama, kritiniu aspektu, kuris iðreiðkia sociologijos diagnostinë funkcijà) tautos ir jos valstybës socialinës–politinës organizacijos bûklæ, jos civilizaciná–kultûriná pajëgumà, t.y. tuos tam tikru laipsniu susistemintus trikdþius, kurie kyla ir atviros pilietinës visuomenës, ir teisinës valstybës ugdymo, jø formavimosi (ir Lietuvos integravimosi á Europos Sàjungà) kelyje.

Lietuviø tautos civilizacinę negalià (nesugebëjimà adekvaèiai reaguoti á nuolat modernëjanëios Vakarø civilizacijos iðdûkius) lëmë daugelis sàlygø. Jos visiems gerai þinomos. Galima teigti, kad jos eina dar ið tø laikø, kai baltø gentys laiku nesuspëjo susiorganizuoti ir deramai pasiprieðinti slavø ekspansijai; kai lietuviai „pavëlavo” priimti krikðèionybæ, o jà priëmæ pakliuvo á polonizacijos glëbà, ir t.t.

Anot V. Kavolio, civilizacinë negalia (sàvoka artima mûsø vartojamai civilizacinei negaliai) Lietuvoje buvo ypaè iðryðkëjusi XVII–XVIII amþiø sandûroje. „Tarp 1650–1750 metų nebuvo padaryta beveik nieko, ant ko bûtø galima kurti ateitá”, – teigë mûsø garbusis mokslininkas. Apmàstydamas lietuviø tautos raiðkos istorines aplinkybes, V. Kavolis rašë: „Kraðtas galëjo bûti papangesnis uþ Vakarø Europà tik tolerancijos – 1530–1580 m. – amþiuje, kai dar buvo remiamasi autentiðka, ið pagoniðkøjø laikø kilusia lietuviø tradicija, struktûrinëm lietuviø gyvenimo bûdo stiprybëm” [3, p. 402].

Jau mûsø gyvenamuøju laiku bene ryðkiausias civilizacinës negalios sklaidos laikotarpis – sovietinës okupacijos metai, beje, sutapæ su paspartëjusiu po Antrojo pasaulinio karo visuotiniu civilizaciniu vyksmu.

Podþiu, beveik visais istoriniais laikais buvo papeidþiama natûrali lietuviø tautos saviteiga, laisvesnis jos dialogas su pasauliu. Ji buvo priversta nuolat imtis savigynos, artimos saviizoliacijai, úpsisklendimui nuo pasaulio. Pritrûkdavo jëgø ir kritiðkesnei savianalizei, ir kultûriniam atvirumui, ir, þinoma, savøjø galiø racionalesniam, modernumo dvasià atitinkanëiam sàveikavimui.

Ilgainiui civilizacinis nepajëgumas, negalia tapo vidiniu (imanentiniu) lietuviø tautos socialinës organizacijos bruøpu, gana ryðkiai pasireiðkianëiu dabar, atkûrus nepriklausomybę, Lietuvai vejantis ir integruojantis á Europos krikðèioniðkàjà, demokratinà pasaulà (apie tokios bûsenos kontûrus pakalbësime kiek vëliau).

Kad bûtų aiðkesnë keliama teorinë ir praktinë problema, pateiksiu ir toká nûdienai bûdingà pavyzdá.

Dabartinę èeèenø tautos tragedijà lëmë bûtent civilizacinë negalia. Èeèenai, bene vieninteliai ið Ðiaurës Kaukazo tautø, nepakluso Rusijos kolonizacinei, tautø suverenaus gyvenimo nepripaþastanëiai politikai. Ði tauta (panaðiai, kaip ir lietuviai) ilgus deðimtmeèius tokiai politikai „áþûliai” ir atvirai prieðinosi. Tokio prieðinimosi jau su ginklais rankose apogëjø mes visi su jauduliu ir úpuojauta stebëjome net ir paskutinëmis ðio ðimtmeèio dienomis. Betgi atkreipkime dëmesj ir į tai, kad toks nuolatinio prieðinimosi bûvis lëmë ir narsiosios èeèenø tautos civilizaciná atsilikimà, perdëtà dëmesio sutelkimà á savignà, á autentiðkà iðlikimà. Toksai krûvis lëmë ir jos kultûrinio, politinio, teisinio elgesio neatitikimà ðiuolaikiniø civilizuoatumo normø. Nepriklausomybæ pasiskelbusioje Èeèenijoje teisingumo, teisës normø supratimas tapo deformuotas, absoliuèiai nepriimtinas, ko gero, ne vien civilizuoatam Vakarø pasauliui. Toks atotrûkis (civilizacinë negalia), susidûrus su civilizuoatumu irgi nepasipýminëia ðimteriopai galingesne jëga, pasmerkë ðià dràsià, iðdidþià, bet nelaimingà tautà iðmintingumo stokojantiems veiksams, taigi ir tolesniam tos tautos genocidui ir vos ne savipudybei.

Aptardami civilizacinës negalios reiðkiná ir bandydami jį aiðkinti sociologinëm teorijomis, turëtume (ir privalëtume) formuluoti ir tokj klausimà: ar egzistuoja civilizacinës negalios kontûrai iðsivysëiusiose, brandþios demokratijos ðalyse? Tarkime, Vokietijoje ar Anglijoje? Manýèiau, kad atsakymà á toká klausimà net nedvejojant reikëtø formuluoti tik teigiamà. Kodël? Vargu ar ið esmës gali egzistuoti ideali, „ðvari” kuri nors visuomenë, adekvati ásivaizduojamam idealiam civilizaciniam vyksmui. Kiekvienoje, taigi ir brandþios kultûros ðalyje visada rasis tam tikros tų ar kitų apraiškų erdvës, kuriose bûtų galima ápvelgti vienokio ar kitokio ryðkio civilizacinës negalios kontûrus, t.y. tos erdvës, kurios dël vienø ar kitø (ir nuo þmoniø valios nepriklausanëiø) priepasëiø úppildomos neiðmintingais veiksmais, deviacija,

dešėliđkumu, socialinės paėangos vėlavimu ir kt. Aukšėiau suformuluoto klausimo esmę sudaro civilizacinės negalios pasireiđkimo, arba pasiskirstymo tarp atskirų ŗalių, netolygumas. Tas netolygumas nuolat, kaip matome ir iđ tarptautinio bendradarbiavimo praktikos, painioja, komplikuoja bendrų civilizacinį, bendrų globalinių problemų sprendimà, skatina àtampų tarp atskirų valstybių ir jų grupių pasireiđkimà.

Civilizacinio vyksmo netolygumas net to paties regiono ar panađios kultūros (tarkim, krikđėioniđkosios arba islamo) ŗalyse – natūralus dalykas. Taėiau ryđkesnis civilizacinis tos ar kitos ŗalies atsilikimas savajame regione vertintinas kaip to regiono integravimosi deformacija, kaip nonsensas. Tokios situacijos vertinimo ir teorinà, ir praktinà aktualumà (arba netolygaus civilizuotumo problemiđkumà) ypaė ryđkina tiek spartėjantys integraciniai procesai, tiek informacinės visuomenės atsiradimas ir àsitvirtinimas. Juk informacija, kuria grindjami integraciniai bei civilizaciniai procesai, turi bŗti ne tik adekvaėiai visų regiono ŗalių suvokiama. Bene svarbiau tai, kad tuo vienodu suvokimu bŗtų grindjami esminiai ir bŗtini àvairų socialinių struktūrų pokyėiai, uđtikrinamas tų struktūrų privalomas kokybiđkas funkcionavimas.

Pripaėastant tai, kad civilizacinė negalia bŗdinga visoms be iđimties tautoms ir valstybėms, iđkyla natūrali, bet teorine prasme sudėtinga problema: civilizuotumo (arba civilizacinės negalios) lygmens ar laipsnio nustatymas. Problema dvilypė. Jos esmė sudaro: 1) kokiai civilizacijos kategorijai priskiriama tyrėjo pasirinktoji ŗalis (Vakarų, Rytų, krikđėioniđkojo, islamiđkojo, paėmonijos ir pan.); 2) kokiais kriterijais ir jų sistema remiantis nustatomas civilizuotumo/civilizacinės negalios lygmuo.

Pripaėindami problemos sudėtingumà, ŗioje apaėvalgoje jà paliksime nuoŗalėje. Ėia pat derėtų pabrėžti, kad kokio nors idealaus, neginėtino modelio lyginti ŗalių civilizuotumà nėra ir iđ esmės negali bŗti. Taėiau pats tokios savivokos siekis ir jà lemianėios aplinkybės turėtų susilaukti ir iđ socialinių mokslų, ir iđ valstybės vadybai atstovaujanėių struktūrų kur kas didesnio dėmesio.

Civilizacinės negalios Lietuvoje kontŗrai

V. Kavolis (kurà mes ėinome dar ir kaip civilizacijų lyginamosios analizės specialistà) yra pabandėęs nusakyti Lietuvos bŗklę tam tikrais, kaip jis vadino – civilizacinė tuđtumà liudijanėiais, ėenklais:

- „daėnokai iđgirstama nuomonė, kad sovietiniu laikotarpiu vyko tik „kultūros deformacija“, tikros kultūros griuvėsių gamyba, ir tik dabar ji pradeda atsigauti;
- ŗiandieninės Lietuvos kultūros neegzistavimas pasaulinio „diskurso apie kultūrà” plotmėje net ir tada, kai vienas kitas dalykas iđverėiamas ar parodomas;
- paėių Lietuvos ėmonių nusigrėėpimas nuo kultūros à politikos ar ekonomikos rūpesėius;
- monopolistinių simbolikų suklestėjimas vienus autoritetus mechaniđkai pakeiėiant kitais;
- visuomeninėse diskusijose nuolat įsitraukiama à situacijos, kuriose visi dėl ko nors kalti, ir lieka tik *deus ex machina* laukimas;
- jaunoji, bent ėodėiais kalbanti karta yra neàtikėtina tyli, lyg nejaustų reikalo kà nors apie save pasakyti pasauliui;
- nedaug iđleidėiamoje literatŗroje ar periodiniuose leidiniuose iđėjų, kuriomis bŗtų verta domėtis” [4, p. 5–6].

Nemanau, kad V. Kavolis pateiktas teiginiais–apibendrinimais siekė nusakyti visapusiškà civilizacinės tuđtumos, o pagal mus – civilizacinės negalios Lietuvoje vaizdà. Betgi teigiamai vertintos tokios pastangos, leidėiančios ŗia kryptimi kreipti jau kitų lietuviđkosios socialinės realybės tyrėjų dėmesà. Ėtai toji palanki man aplinkybė tarsi pati „siŗlo” V. Kavolio pateiktà konstrukcijà papildyti dar savais, irgi apibendrintais (gal ir diskutuotiniais) teiginiais–fragmentais. Sociologinės kritinės analizės požiŗriu, manyėiau, kad civilizacinė negalià nŗdienes Lietuvoje iliustruoja dar ir tokie, V. Kavolio žodėiais, ėenkilai:

• *Tebedominuojanti slinktis á skaidymàsi ir diferencijavimàsi, o ne á jungimàsi ir integravimàsi.*

Demokratinėje pilietinėje visuomenėje persveria jungimasis, o ne socialinė diferenciacija, ar bent išlaikoma tarp šių procesų pusiausvyra. Išplėtotą ir toliau plėtojama kultūra (o ne vien apeliavimas á politikà bei ekonomikà) atlieka pagrindinà „jungianèiojo skiedinio“ vaidmenà.

• *Polinkis á seno griovimà, o ne á jo rekonstrukcijà, pritaikant naujam funkcionavimui.*

Akivaizdžiausias pavyzdys – koncentruotø ūkiø Lietuvos kaime likvidavimas, ilgiems metams pasmerkæs didelæ kaimo gyventojø dalá negandoms ir net socialinei degradacijai (taip, pavyzdþiui, nepasielgë racionalumà, sveikà protà vertinanti Vokietija, prisijungusi Rytø pemes).

• *Populistinis polinkis kritikuoti (ar kompiliuoti, idlikti stebëtojo pozicijoje), bet ne upsiimti pozityviu darbu, t.y. kuriamàja veikla.*

Kritika tapo būdinga ne tik politikams, spaudai, bet ir eiliniams pilieèiams, tam eikvojantiems savo laikà ir psichinæ energijà¹. Nihilizmas, autoritetø ir autoritetingumo nepripaþinimas yra perþengæs pavojingà ribà.

• *Tebedominuojanti monologinë (geriausiu atveju – dialoginë), o ne poliloginë bendravimo ir bendradarbiavimo maniera, aiðki konsensinës (skirtingø šalių suartëjimo, tarpusavio nuolaidø) kultūros stoka.*

Civilizuotà poliloginæ bendravimo ir bendradarbiavimo kultūrà reikëtø suprasti kaip asmens, grupës (ir institucijos) sugebëjimà be išankstinës nuostatos ásiklausyti á ávairias, taip pat į besiklausanèiojo paþiûroms priedingas, mintis, pozicijas. Ir tuo pagrindu skatinti ne tik savo brendimà, bet ir platesnæ sàveikà su kitais realybës paþinimo bei veiklos subjektais. Tik tuo keliu einant ne tik gali būti pasiekta santykinë socialinë darna, bet ir spartinamas evoliucinis vyksmas.

• *Bendruomeninø (ir tautos) interesø nuvertëjimas, jø ignoravimas ir individualistiniø bei siaurų grupiniø dominavimas, kliudantis sprësti sudëtingas, strategiðkai svarbias problemas.*

Ðiuo atveju populiariu apeliuoti vien á pliuralistinæ, þmogaus laisves, jo raiðkos galimybes garantuojanèià visuomenæ. Tai neatitinka ðiuolaikinio civilizacinio vyksmo. Visuotinės gerovës valstybiø egzistavimas, komunitarizmo ideologijos sklaida – akivaizdus bendruomeniðkumo siekio árodymas.

• *Socialinës tvarkos palaikymas, jos siekimas apeliuojant vien á formaliàjà organizacijà (ástatymus, teisësaugà, kontrolines, represines struktūras ir kt.), o ne á natūraliàjà organizacijà, t.y. ne á tà, kuri yra sàlygojama bendrosios kultūros, bendruomeniðkumo ir pan.*

Perdëtas apeliavimas á teisinà sunorminimà (ástatymų leidybà ir pan.), ignoruojant bendrosios kultūros ir bendruomeninio sugyvenimo vaidmenà, sustiprina chaotiðkumà, socialinës netvarkos „pozicijas“, slopina saviraidos ðaltinius ir kaip galutinis rezultatas palaiko teisinà nihilizmà.

• *Biurokratizuotos valdininkijos ásigalëjimas, pilietinës saviteigos nebrandumas, netgi jos slopinimas.*

Apie valdininkijos ásigalëjimà, jos gretø gausëjimà kartkartėmis vieðai kalba ir mūsų valstybës vadovai (prezidentas, premjeras). Tai viena iš priepasëiø (ðalia pagrindinės – sovietinio palikimo), lemianèiø menkà pilieèiø organizavimàsi ir jø saviteigà.

• *Tebesitæsianti ðeðëliniø struktūrø ir nusikalstamo pasaulio raiðka, kuriai deramai nepajëgia pasiprieðinti tiek visuomenë, tiek valstybë.*

„Skaidrumo“ stoka priimant dàpnus ekonominio ir politinio pobūdþio sprendimus (apie tai vieðai kalbama ir raðoma) – akivaizdus tokio teiginio árodymas. Korumpuotumo ir oligarchiðkumo pobymiai, patvirtinantys politiniø struktūrø sàlytà su deviacija ir net delinkventiðkumu, Lietuvos erdvėje pakankamai ryðkūs.

¹ Kaip jau buvo minëta, ðias irgi kritines autoriaus mintis (þodines–teorines konstrukcijas) lemia sociologinės analizës nulemta pozicija.

- *Valstybinių strateginių sprendimų stoka, jų vėlavimas; negebėjimas numatyti to sprendimų padarinių, ypač neigiamų.*

Refleksyviosios mąstysenos stygius lemia ir priimamų sprendimų netoliaregiškumą, ir ekspertinių vertinimų nuvertėjimą, ir veiksmė (procese) dalyvaujančių šalių susipriešinimą (nesusikalbėjimą), ir neekonomišką galios išteklių (materialinių, organizacinių, intelektinių) bei laiko naudojimą.

- *Nesunkiai apveljami ne tik tautos (kaip valstybės subjekto) supriešinimo su valstybe, bet ir su pačia valstybingumo idėja bruopai.*

Toká valstybingumo disfunkcionalumą lemia ká tik iðdėstytos priepastys. Papildomai pridursime: lietuviams būdinga (istoriškai nulemta) valstybinio patriotizmo stoka. Podpiu, eia gali būti pakaltinamos abi šalys: ir visuomenė, piliečiai, ir valstybės institucijos (dėl suprantamų priepasėi joms priskiriama didesnė tos kaltės dalis).

- *Daugelio þmonių nepasirengimas priimti palyginti intensyvius socialinius pokyčius, kokybiškai naujų struktūrų bei veiklos aplinkybių atsiradimą, todėl pakankamai ryškiai reiškiasi individo „dezadaptacinis sindromas“.*

Jis pasireiškia ne tik gana bloga ar nepatenkinama daugelio gyventojų sveikata, gerokai trumpesne (negu išsivysėiusiose dalyse) vidutine gyvenimo trukme, bet ir palyginti didele socialiai degradavusių þmonių (ypač kaime) lyginamąja dalimi.

- *Modernizuoto tautinio savitumo, autentiškesnės saviteigos, ypač valdant valstybę, t.y. socioetnogenezės (moderniosios tautodaros) reguliuojamo kryptingumo stoka ir kt.*

Vargu ar gali būti pateisinamas atkurtas valstybingumas, jeigu rimėiau nesusimàstoma apie lietuvių tautos, kaip unikalios etnobendruomenės, išlikimą; apie jos autentiškesnio veido išsaugojimą ir puoselėjimą objektyviai besiintegruojanėiame pasaulyje. Civilizacija þavi ir prasminga savo multikultūriškumu, ávairove.

- *Itin ryškus, visuomenė skaidantis ir demoralizuojantis atotrūkis tarp teisingumo ir praktiškosios, t.y. funkcionuojančios, normatyvinės teisės.*

Manau, kad šis teiginys nereikalauja kokios nors, tegu ir lakoniškiau suformuluotos argumentacijos. Neigiamų empirinių pavyzdþių mums neðykóti kiekviena nugyventa diena.

Toli gražu nesu ásitikinęš, kad atkartotais V. Kavolio bei mano suformuluotais ir apibrėþtais kontūrais nusakytas visapusiškas civilizacinės negalios Lietuvoje vaizdas. Tokia problematika reikalauja nuoseklių, fundamentalinių studijų. Bet tai jau ateities ir kitų tyrėjų dėmesio dalykas. Buvo svarbu á tai atkreipti dėmesá.

Krizės asmenybė

Aukščiau apþvelgta, glaustai apibūdinta nūdienos lietuviškosios realybės (ir civilizacinės negalios) situacija lemia ir kitą su teisinės valstybės ásitvirtinimu, apskritai su civilizuotumu susijusá reiškíná ar dariná – vadinamąjà krizės asmenybė, jos paplitimą visuomenėje. Tokia asmenybė – itin intensyvių, dramatiškų socialinių pokyčių produktas. Jos labiau išplėtotas portretas yra pateiktas V. Kavolio [5, p. 11–22]. Sekdamas juo, bet nekartodamas jo teiginių, pateiksiu savąjà itin lakonišká krizės asmenybės interpretacijá.

Tai – asmenybė, kuriai būdingas išsivadavimas iš visokių autoritetų ir autoritetingumo: religinio, kultūrinio, politinio, tautinio ir pan.; išryškėjęs polinkis á savinaudá, saviizoliavimąsi, susvetimėjimą, blaðkymàsi, idealų (politinių, dorovinių, tautinių ir kt.) bei optimizmo paradimą. Tokia asmenybė, iš dalies tapusi civilizacinės negalios produktu, pati ir apsunkina nepalankiai susiklosėiusios civilizaciniam vyksmui situacijos sprendimą. Ji ir destabilizuotos situacijos tektoninių socialinių judėjimų auka, ir tokios situacijos palaikytoja, jos generatorius.

Kritiškai vertindami tokios asmenybės pasirodymá tautos ir jos valstybės socialinės dramos arenoje, neturėtume ignoruoti ir kitos, teigiamesnės pusės. Apie ją kalba ir V. Kavolis pastebėdamas, kad „kai kuriais atvejais tais laikotarpiais, kai atsiranda daug krizės asmenybių“, itin gerų rezultatų pasiekiami kultūroje [5, p. 15]. Suprantama, kad reikalingas laikas ir tokios misijos „fermentacijá“ skatinanėios sąlygos. Bet galima eia pat formuluoti ir klausimą: ar krizės asmenybė apskritai pajėgi dalyvauti kuriant tokias sąlygas?

Apibendrinimai

1. Pateikti civilizacinės negalios Lietuvoje kontūrai (jų autorius jokių būdu nesuabsoliutina ir dėl to tuos reiškinius vadina tik „kontūrais, arba apraiškomis“) rodo gana prieštaringą teisinės valstybės modelio formavimosi ir ásitvirtinimo vaizdà. Tas vaizdas konstruojamas toli gražu ne turint tikslà kritikuoti veikianèius subjektus, bet siekiant išsiaiškinti giluminę priežastis, lemianèias susiklosèiusià situacijà, kuriai ir ateityje bus bûdingi tam tikri kontūrai. Tai prigimtinės, gyvenamosios terpės (*habitat*) vaizdas, kurio deramai neávertinus daromi nevisavertiški, susiklosèiusios realybės neatitinkantys (neefektyvūs, neracionalūs, nuo siekiamos iðminties ir teisingumo nutolæ) sprendimai.

2. Reikia taip pat pabrèžti, kad tik natūralioje gamtoje bûdingas mechaniškas elgsenos atkartojimas. Socialiniame pasaulyje elgsenos regeneracija gyvybinga tik papildant, pataisant tai, kas jau yra. Taèiau tà papildymà lemia socialinės struktūros ir jø kokybės (jø susiformavimo ir formavimo praktika), bendrasis jø funkcionavimo fonas, veiksmo subjektø refleksyvumas. Vakarø Europa (kaip mes jà tradiciškai suvokiame ir á jà bandome „lygiuoti“) ir nūdienos Lietuva yra kokybiškai skirtingo socialinio vyksmo (arba skirtingo greièio) juostose. Jeigu ði aplinkybė deramai neávertinama, ignoruojama, matome ne tik prasilenkimà su strategine iðmintimi; susiduriame ne tik su refleksyvosios mąstysenos stygiu, bet ir su socialinio chaoso slinktimi.

Taigi atsargumas yra tiesiog bûtinasis, privalomas Lietuvoje pritaikant Europos Sąjungoje priimtus ir veikianèius teisės norminius aktus. Toksai atsargumas gali savo ruožtu papildyti bei praturtinti ir Europos Sąjungos patirtà.

3. Visos iðdėstytos aplinkybės, tarp jų ir civilizacinės negalios kontūrai (rodantys erdves, kuriose pasireiškia „vėpinės ligos ląstelės“, jø konfiguracijos, arba socialinio struktūrø destruktivumas), byloja apie bûtinybæ turėti teoriškai pagrástà, strategiškai apgalvotà *lietuviø tautos valstybingumo plėtojimo nūdienos pasaulyje koncepcijà*. Svarbiausias šioje koncepcijoje turètø būti lietuviø tautos kaip etnobendrijos istorinis likimas, t.y. jos modernioji socioetnogenezė; jos susidūrimo su civilizaciniais trikdþiais (civilizacinės negalios pasireiškimo) problematika; tautos likimo derinimas su visuomenės atvirumu, su integraciniais (ir Lietuvos integravimosi á Europos Sąjungà) procesais.

LITERATŪRA

1. **Baumanas Z.** Sociologinė postmodernumo teorija // Sociologija (Mintis ir veiksmai). 1998. Nr. 2.
2. **Berger P. L.** Sociologija. Humanistinis popiūris. – Litterae universitatis, 1995.
3. **Kavolis V.** Þmogus istorijoje. – Vilnius, Vaga, 1994.
4. **Kavolis V.** Civilizaciniai procesai ir ðiandieninė Lietuva // Kultūros barai. 1994. Nr. 7.
5. **Kavolis V.** Kultūrinė psichologija. – Vilnius, Baltos lankos, ALK, 1995.
6. **Giddens A.** Elements of the Theory of structuration. The Constitution of Society. – Cambridge: Polity Press, 1984.
7. **Grigas R.** Socialinio átampø Lietuvoje laukai. – Vilnius, 1998.
8. **Vaiðvila A.** Socialliberalizmas. – Vilnius, 1999.

Disturbances in the Rule of Law: Countours of civilizational Incompetence

Hab. dr., Prof. R. Grigas

SUMMARY

The general background of social changes is discussed in this article. Its specific features in Lithuania are examined in relation to the creation and consolidation of a state and of the rule of law, as well as to socio–ethno–genesis of the Lithuanian nation. Special attention is focused on the so–called civilizational gap (as it appears in Lithuania) and its features. These features are analysed in a briefly formulated systemic framework. The author treats those characteristics as the main disturbances on the way to consolidation of the rule of law.

This analysis represents a macrosociological approach to the social diagnosis of Lithuanian realities.

